

ՆՐԱՏԱՊ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐ

ՍԱՏՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՒՄԱՐԵԼԻՆԵՐԸ՝ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ, ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄ

Գ.Գ. Նարոյությունյան - իրավագիտության դոկտոր,
պրոֆեսոր

Սահմանադրականության հիմնախնդիրը՝ իշխանության սահմանափակման եւ իրավունքի գերակայության հաստատման փեսանկյունից, վերջին հարյուրամյակների ընթացքում եղել ու մնում է հանրային կառավարման ամենահրապապ հիմնախնդիրը: ԱՄՆ Սահմանադրության հայրերն այս խնդրի լուծումը փեսան առաջին հերթին իշխանությունների բաժանման ու հակակշռման ճանապարհով: Ինչպես պնդում էր Ջեյմս Մեդիսոնը, փառամոլությանը պետք է հակադրել փառամոլություն՝ այն զսպելու համար: Նա գտնում էր, որ հակադիր եւ մրցակցային շահերի սահմանադրորեն հավասարակշռումը կարող է զսպել իշխանությանը եւ երաշխավորել ազատությունը¹: Իսկ Նակոբ եւ Շահամիր Շահամիրյանները դեռեւս 1773 թվականին ապագա անկախ Նայասպանի համար գրվող սահմանադրությունը պարզապես անվանեցին «Որոգայթ փառաց»՝ անվան մեջ ամփոփելով սահմանադրական կարգավորումների ողջ իմաստն ու փրամաքանությունը:

Նարկապես XX դարի սահմանադրական զարգացումները համակարգային ամբողջականություն հաղորդեցին ազատական-իրավական արժեքանության հենքի վրա կառուցված սահմանադրական զարգացումներին: Դրանք իրենց դասական կարարելությանը հասան Գերմանիայի Դաշնության Նիմնական օրենքում՝ առաջին իսկ հոդվածում ամրագրելով, որ մարդու իրավունքները ոչ միայն բարձրագույն արժեք են ու անօտարելի իրավունքներ, այլեւ գործում են անմիջականորեն:

Նախորդ հազարամյակն իր հետ բերեց շրջադարձային բազում լուծումներ, համակարգային աննախադեպ հակամարտություններ ու փլուզումներ, որոնք փասնյակ երկրների համար սահմանադրական նոր լուծումների անհրաժեշտություն թելադրեցին: Դրա վերջին երկու մեծ ալիքները ծավալվեցին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից եւ ապա՝ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո: Երկու դեպքում էլ զարգացումները գնացին պարմականորեն քննություն բռնած եւ այլընտրանք չունեցող արժեհամակարգային միեւնույն ուղիով՝ սահմանադրական ժողովրդավարություն հաստատելու անհրաժեշտության ճա-

¹ Стів Рассел Г. Конституціоналізм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/dmpaper2.htm> (09.03.2009).

նապարհով: Դա առավել հեշտ փրվեց սահմանադրական փեքսպային լուծումների մակարդակում: Սակայն շարունակում է հսկայական մնալ այդ լուծումների ու իրական կյանքի անջրպետը: Այդ խզումն է ներկայումս դարձել հիմնական պատճառը հասարակական բացասական էներգիայի հսկայական կուտակումների ու սոցիալական պայթյունների, ինչպիսիք համընդգրկուն ձեռով դրսևորվեցին արաբական աշխարհում: **Սա արդեն սահմանադրականության բացակայությամբ պայմանավորված խորքային պորթկում է,** որը թելադրում է համակարգային կայունության նոր երաշխիքների արմարավորման անհրաժեշտությունը:

Սահմանադրության առկայությունն ինքնին որեւէ խնդիր չի լուծում: Էականը համարժեք սահմանադրական կարգի առկայությունն է: Սահմանադրությունը կյանքի կոչելը, սահմանադրական նորմատիվ բնույթի արժեքներն իրական կյանքի կանոն դարձնելը միայն հնարավորություն կտա երաշխավորել իրավունքի գերակայությունն ու համակարգային կայունությունը: Գերխնդիրը եղել ու շարունակում է մնալ հանրային կյանքի իրողությունները սահմանադրական լուծումներին ներդաշնակելը:

«Սահմանադրականություն» հասկացությունը մասնագիտական գրականության մեջ դասվում է այն հասկացությունների շարքին, որոնց վերաբերյալ բազմաթիվ, ու հաճախ նաեւ՝ իրարամերժ բանաձեւումներ կան: Սակայն մինչեւ դրանց բնույթին ու առանձնահատկություններին անդրադառնալն անհրաժեշտ ենք համարում ուշադրություն հրավիրել հասկացության ծագումնաբանական արմարներին: Առաջին անգամ այդ հասկացությունը կյանքի է կոչվել ամերիկյան Սահմանադրության Նայրերի կողմից, ովքեր սահմանադրականությունը դիտարկում էին որպես երկրի Նիմնական օրենքի գերակայության բնութագրիչ՝ այլ օրենքների ու իրավական ակտերի նկատմամբ: Գ. Բերմանն այն կարծիքին է, որ «սահմանադրականություն» հասկացությունը գիտական շրջանառության մեջ է դրվել XVIII դարի վերջերին եւ XIX դարի սկզբներին՝ գլխավորապես շեշտելու համար օրենքների նկատմամբ Սահմանադրության գերակայության ամերիկյան դոկտրինան: Սահմանադրականությունը Սահմանադրության գոյության վկայությունն էր, դրա դերի ու կարեւորության ընդգծումը:

Սակայն, ինչպես նշում է նույն հեղինակը, այդ ֆենոմենի իրողությունն այլ իրավագետների կարծիքով ավելի հին արմարներ ունի եւ առնչվում է Արեւմտյան Եվրոպայի IX-XII դարերի քաղաքային իրավական համակարգերին²:

Մեր կարծիքով, սահմանադրականությունն արժեքանական բնույթ ունի եւ ամենից առաջ կապված է սահմանադրական մշակույթի իրողության հետ: Սահմանադրականությունը ոչ այնքան գրավոր Սահմանադրության վկայությունն է, որքան

² Берман Г., Западная традиция права: эпоха формирования. - М., 1998. - С. 370.

սահմանադրական մշակույթի դրսևորման բնութագրիչը, սահմանադրական կարգի, դրա էական բաղադրարարների իմաստավորված գոյությունն իրական կյանքում:

«Սահմանադրականություն» հասկացությունը ներկայումս կապվում է մի շարք իրավական երևույթների հետ, ինչպիսիք են.

- սկզբունքների, գործունեության կարգի եւ կառուցակարգային մեխանիզմների ընդհանրությունը, որոնք ավանդաբար օգտագործվում են պետական իշխանության սահմանափակման նպատակով³,

- սահմանադրական միջոցները՝ պետական իշխանության սահմանափակումներ սահմանելու համար⁴,

- համապետական, վերկուսակցական, միաբանող գաղափարախոսությունը⁵,

- իրավաքաղաքական ռեժիմը, որի դերը հասարակության ներսում արդարության ու ներդաշնակության երաշխավորումն է⁶,

- կառավարման սահմանադրական կարգի առկայությունը, պետական կառավարումը՝ սահմանափակված Սահմանադրությամբ⁷,

- իշխանության ինքնասահմանափակումը⁸,

- իրավունքի փիրապետությունը հասարակական-քաղաքական կյանքի բոլոր ոլորտներում, որը ենթադրում է մարդու իրավունքների առաջնահերթությունն եւ երաշխավորում է անհատի ու պետության փոխադարձ պարասխանարկությունը⁹,

- Սահմանադրությանը համապատասխան պետական եւ հանրային կյանքի կազմակերպման տեսությունն ու պրակտիկան կամ Սահմանադրության վրա հիմնված քաղաքական համակարգը¹⁰,

- իրավունքի գերիշխանության սկզբունքը, որը ենթադրում է երկրի իշխանությունների ու պետական մարմինների իշխանական լիազորությունների սահմանափակում¹¹,

- Սահմանադրության (գրված կամ չգրված) առկայությունը եւ դրա ակտիվ ներագդեցությունը երկրի քաղաքական կյանքի վրա, ...պետական համակարգի, քաղա-

³ Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма). - М., 1999.

⁴ Varendt E. Introduction to Constitutional Law. - Oxford Univ. Press, 1998.- P. 14.

⁵ Нерсесянц В. С. Конституционализм как общегосударственная идеология // Конституционно-правовая реформа в Российской Федерации. Сб. ст. / Отв. ред. Ю. С. Пивоваров. М., 2000. С. 6-8.

⁶ Сони́на Л. В. Конституционализм в Российской Федерации как политико-правовой режим: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2001. С. 7-8.

⁷ Пуздрач Ю. В. История российского конституционализма IX-XX веков. СПб., 2004. С. 7.

⁸ Шайо А. Транснациональные сети и конституционализм // Сравнительное конституционное обозрение. 2008. N 5 (66). С. 123.

⁹ Ромашов Р.А. Современный конституционализм: теоретико-правовой анализ. <http://www.lawlibrary.ru/disser2000401.html> (09.03.2009).

¹⁰ <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc-law/1027/>.

¹¹ Рассел Г. Конституционализм: опыт Америки и других стран – <http://www.infousa.ru/government/dmpaper2.htm> (09.03.2009).

քական ռեժիմի, անհատի իրավունքների ու ազատությունների ճանաչման եւ քաղաքացի-պետություն փոխհարաբերությունների սահմանադրական կանոնակարգվածությունը, դրա իրավական բնույթը¹²:

Բանաձեւումներն այսքանով չեն սպառվում, սակայն բերված օրինակները բավարար են երեւոյթի փարբեր ընկալումները հիմնական գծերով ներկայացնելու համար:

Իրավագեւորներից շարերն են կարծում, որ «սահմանադրականություն» հասկացությունը բազմաշերտ ու բազմանիստ է, եւ այն որեւէ կոնկրետ հարկանիշով բնութագրելն անհնարին է: Դա իրոք այդպես է: Միաժամանակ, մասնագեւորներին պայմանականորեն կարելի է դասել երկու խոշոր խմբերի.

1. ովքեր սահմանադրականություն երեւոյթը կապում են բուն Սահմանադրության գոյության փաստի եւ դրա միջոցով իրականացվող իրավակարգավորման հետ,

2. ովքեր սահմանադրականությունը դիտարկում են արժեքանական արեսանկյունից՝ որպես հասարակական համակեցոյթան որոշակի մշակոյթի դրսետորում:

Մենք գրնում ենք, որ առաջին մոտեցումը բխում է երկրորդից եւ աժանցյալ նշանակոյթուն ունի: Միանգամայն համամիտ ենք Վ. Ներսեյանցի՝ վերը հիշարակվաժ այն մտքի հետ, որ սահմանադրականոյթունը համարեարական գաղափարախոսոյթուն է, եւ գրնում ենք, որ **այն պեարական համակեցոյթան մշակոյթ է**, ձեւավորվում է հազարամյակների ու դարերի ընթացքում, ունի խոր սոցիալական արմարներ եւ առաջին հերթին **պեարք է դիտարկել որպես սահմանադրական մշակոյթի դրսետորման ձեւ**, որը կարող է փարբեր լինել ոչ միայն փարբեր երկրներում, այլեւ զարգացման փարբեր փուլերում: Ուստի կփորձենք ուսումնասիրոյթունը խորացնել հենց այս ուղղոյթամբ:

Նոր հազարամյակում մարդկային հանրոյթանը նեարվաժ մարտահրավերների շարքում առանձնարես կարեւորվում են համակարգային կայունոյթան երաշխավորումը եւ սոցիալական կարակլիզմների բացառումը, որոնք կարող են աննախադեպ կորժանարար հեարեւանքներ ունենալ: Այսօր մենք ակնարեսն ենք դրա նոր ալիքի՝ բռնկվաժ արարական աշխարհում: Այս երեւոյթն անմիջականորեն առնչվում է սահմանադրականոյթան հիմնախնդրին, իրական ու ձեւական արժեհամակարգային մոտեցումների բախումներին: Սահմանադրագիտոյթան կողմից ներկայումս առանձնահարուկ ուշադրոյթան է արժանանում այնպիսի հասկացոյթունների վերիմասարավորումը, ինչպիսիք են «սահմանադրական կոնֆլիկտարբանոյթունը» (Սահմանադրոյթունը որպես փարբերոյթ հակասոյթունների ու հակադրոյթունների հաղթահարման միջոց ու հնարավորոյթուն դիտարկելը), «սահմանադրական ախարբանոյթունը» (հասարակական հարբերոյթունների իրական բնույթի գնահարումը սահմանադրական արժեքների արեսանկյունից - սահմանադրականոյթան իրական պարկերի բացահարումը), սահմա-

¹² Տմ.: Кутафин О.Е., Российский конституционализм. М., 2008. С. 47.

նադրական ռացիոնալիզմը՝ բուն Սահմանադրությունն իրական կյանքից բխեցնելը, սահմանադրական ռոմանտիզմի հաղթահարումը եւ այլն:

Մասնագիտական գրականության մեջ իրավացիորեն շեշտվում է, որ Սահմանադրության գոյության փաստը դեռեւս բավարար չէ սահմանադրական մշակույթի մասին խոսելու համար: Անհրաժեշտ է սահմանադրական մշակույթի գոյության փաստը գնահատել Սահմանադրության, դրա նորմերի ու սկզբունքների հանդեպ հասարակության անդամների ունեցած վերաբերմունքից, **դրանցով ապրելու նրանց պատրաստակամությունից ու իրական հնարավորությունից ելնելով**¹³: Սահմանադրությունը ոչ այլ ինչ է, քան իրականության համակարգված իրավական նկարագրումը: Իրականություն, որը քարացած չէ, ապրում է շնչում է իր օրինաչափություններով:

ԱՄՆ Սահմանադրության 200-ամյակի կապակցությամբ հրատարակած իր ուսումնասիրության մեջ Դ. Լեյինն առանձնապես կարեւորում է այն հանգամանքը, որ Սահմանադրությունը՝ դա տեքստ չէ, այն արժեքային համակարգ է, արժեքներ, որոնք ապրում են, վերարտադրվում, ուղղորդում հասարակական կյանքը¹⁴: Իսկ Ռոջեր Գոլդմանը գտնում է, որ ամերիկյան սահմանադրական մշակույթն ունի երեք հիմնական առանձնահատկություն.

- իրավունքների շեշտադրումը՝ ի հաշիվ պարտականությունների,
- դատական իշխանության կենտրոնական դերը մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցում,
- ամերիկյան Սահմանադրության ընկալումը որպես «կենդանի փաստաթղթի», զարգացող իրողության¹⁵:

Իր հերթին, պրոֆեսոր Չ. Սանդերսը՝ համադրելով բրիտանական եւ ամերիկյան սահմանադրական մշակույթի առանձնահատուկ գծերը, շեշտում է, որ բրիտանական սահմանադրական ավանդույթը ոչ թե հեղափոխական, այլ էվոլյուցիոն ավանդույթ է՝ **խարսխված աստիճանական, պարունականորեն ձեւավորված սահմանադրական արժեքային համակարգի վրա**¹⁶:

Սահմանադրական կառավարման համակարգերի արժեքանական ակունքների ուսումնասիրման շրջանակներում չին հեղինակներ Յան Սինյույը եւ Վան Բոսինն ընդգծում են, որ «Ամերիկյան Սահմանադրության ամենացայտուն բնութագրիչներից մեկը դրա «գերկայունությունն» է: Այդ կայունության պարճառը ոչ միայն բուն տեքստի

¹³ <http://www.claremont.org/writings/000901west.html>.

¹⁴ REPRESENTING POPULAR SOVEREIGNTY: THE CONSTITUTION IN AMERICAN POLITICAL CULTURE by Daniel Lessard Levin. Albany: State University of New York Press, 1999.
<http://www.bsos.umd.edu/gvpt/lpbr/subpages/reviews/levin99.html>.

¹⁵ Roger Goldman - The Protection of Individual Rights as the Fundamental Element of the United States Constitutional Culture // Constitutional Cultures. Ed. by M. Myrzykowski. Warsaw, ISP, 2000, էջ 25:

¹⁶ Saunders Ch. A. Constitutional Culture in Tradition // Constitutional Cultures. Ed. by M. Wyrzykowski. Warsaw, ISP, 2000. P. 41:

մեջ է, այլևս նրանում, որ այդ Սահմանադրությունը հենվում է քրիստոնեական քաղաքակրթության հիմքի վրա»:¹⁷

Արեւմուտքում արդեն իսկ արմատավորված տեսակետ է, որ սահմանադրականության եւ քրիստոնեական քաղաքակրթության միջեւ գոյություն ունի պարզապես փոխկապվածություն: Այդ փոխկապվածությունը դրսևորվում է սահմանադրականության զարգացման պարամետրերն իրար հաջորդող երեք հիմնական փուլերում՝ անտիկ շրջան, միջնադար եւ XVIII-XXI դարեր:

Նիշյալ հեղինակների կարծիքով, քրիստոնեական ավանդույթներն արեւմտյան սահմանադրական ավանդույթների հիմք են հանդիսացել առնվազն երեք ոլորտներում.

նախ՝ քրիստոնեության եւ հոգևոր իշխանության ծաղկման սկզբնական շրջանում եկեղեցու օրենքները սահմանափակեցին միապետների իշխանությունը եւ սկիզբ դրեցին իշխանությունների որոշակի տարանջատման,

երկրորդ՝ հարգանքն Աստուծու նկատմամբ հարգանք առաջացրեց նաեւ նրա կամքի արտահայտություն հանդիսացող օրենքների հանդեպ,

երրորդ՝ կրոնը մարդկանց առաջադրում է վարքագծի նորմեր եւ հաստատում է այն իրողությունը, որ սահմանադրական կառավարման պայմաններում ազատությունները կարող են որոշակիորեն սահմանափակվել:

Այս բոլորը սահմանադրական կառավարման արժեքանական որոշակի հիմքեր ստեղծեցին¹⁸:

Իրավական արժեքանության (աքսիոլոգիայի) տեսանկյունից¹⁹ սահմանադրական մշակույթի ի հայտ գալը պայմանավորված է նրանով, **թե որքանով են «սահմանադիր» հարաբերություններն իրավականորեն արժեվորվում, դառնում վարքագծի համընդունելի կանոն**, անկախ նրանից՝ սովորութային դրսևորում ունեն, թե՛ հանդես են գալիս որպես համապարտադիր վարքագծի սահմանված կանոն: Գրականության մեջ հաճախ բուն սահմանադրությունը մշակութային երեսույթ է համարվում միայն այն դեպքում, երբ այն կյանքի է կոչվում, գործող, ապրող իրողություն է, ընկալված է ու ճանաչված, այլ ոչ թե հաճելի ձեւակերպումների ու խելոք մտքերի ժողովածու է²⁰: Վերջինս ավելի վրանգավոր է դառնում, երբ իշխանության մարմինների համար դառնում է ծխածածկույթի միջոց:

¹⁷ Ян Синьют, Ван Босинь, Общее познание верховенства права и конституционного правления: Цивилизационный подход // Сравнительное конституционное обозрение, 2007, N 1(58), с. 8. Այդ մասին մանրամասն տես նաեւ՝ Պապայան Ռ., Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները /գիտ. խմբ.՝ Գ.Գ. Նարությունյան, Մ.Ա.Ս. Էջմիածին, 2002:

¹⁸ Նույն տեղում, էջեր 8-9:

¹⁹ Տե՛ս Политико-правовые ценности: история и современность /Под ред. В.С. Нерсисянца. М., 2000, էջեր 5-30:

²⁰ Տե՛ս Book Review – Høberle and the World of the Constitutional State, <http://www.germanlawjournal.com/print.php?id=227>.

Սահմանադրական մշակույթը, այդուհանդերձ, առավել ամբողջական դրսևորվում է քաղաքակրթության որոշակի աստիճանում, երբ **գիտակցված պահանջ** է առաջանում հասարակական համաձայնությամբ սահմանել վարքագծի հիմնական սկզբունքներ ու կանոններ՝ որպես համապարտադիր իրավական նորմեր, ու հետևել դրանց: Իրավական առումով այդ պահանջը հանգեցրեց սահմանադրությունների ի հայտ գալուն ու հանրային կյանքը սահմանադրորեն կանոնակարգելուն: Մակայն Սահմանադրության լոկ գոյությունը, ինչպես նշեցինք, բավարար չէ երկիրը կամ պետությունը սահմանադրական համարելու համար: **Անհրաժեշտ է նաև, որպեսզի սահմանադրական նորմերը կյանքի կոչվեն, դրանց նկատմամբ դրսևորվի հասարակական կայուն վերաբերմունք՝ ձեռավորելով հասարակության սահմանադրական մշակույթի իրական որակներ, այն դարձնելով ազգային մշակույթի օրգանական բաղադրարարը:** Հակառակ պարագայում Սահմանադրությունը կկորցնի համակարգային կայունության երաշխավորի իր դերը:

Սահմանադրական մշակույթը նոր որակ է ստանում հասարակական-պետական այն համակարգերում, **ուր Սահմանադրության հետ մեկտեղ առկա է սահմանադրականությունը**, որտեղ Սահմանադրությունը ոչ թե գործիք է պետական իշխանության ձեռքին, այլ **քաղաքացիական հասարակության հիմնական օրենք է**, միջոց է այդ հասարակության ներդաշնակ ու կայուն զարգացումը երաշխավորելու համար՝ ոչ միայն սահմանելով վարքագծի հիմնական կանոնները, այլև սահման դնելով իշխանությանը, այն սահմանափակելով իրավունքով: Նման պարագայում խոսքը «**Ժողովրդավարական սահմանադրական մշակույթ**» հասկացության մասին է, որը բնորոշ է ժողովրդավարական հասարակական համակարգերին, ուր ներդաշնակված են նաև ազգային ու համամարդկային մշակույթի որակները:

Ամփոփելով՝ կարող ենք ընդհանրացնել, որ իրավական պետությունում «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունը մեր կողմից բանաձևվում է որպես **պատմականորեն ձեռավորված, կայուն, սերունդների ու ողջ մարդկության փորձառությամբ հարստացած համոզմունքների, պատկերացումների, իրավընկալման, իրավագիտակցության՝ հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգ, որը հիմք է հանդիսանում սոցիալական հանրության համար հասարակական համաձայնությամբ սահմանելու եւ երաշխավորելու իր ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնները:**

Տվյալ բանաձևման շրջանակներում «սահմանադրականությունը» հասարակական համաձայնությամբ սահմանված ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնների առկայությունը, դրանց՝ որպես ապրող իրողության, գոյու-

թյունն է հանրային կյանքում, յուրաքանչյուր անհատի քաղաքացիական վարքագծում, պետաիշխանական լիազորությունների իրականացման գործընթացում:

Առավել ընդհանուր՝ «սահմանադրականությունը» սահմանադրական արժեքների համակարգային ու իմաստավորված առկայությունն է հանրային կյանքում: Խնդիրը հանգում է ոչ թե Սահմանադրության պարզապես կիրառմանը, այլ այն սոցիալական համակարգի ձևավորմանը, որում սահմանադրական արժեքանությունն իրացվում է այդ համակարգի յուրաքանչյուր բջջի կողմից՝ որպես դրա գոյության կենսապայման: **Սա է կայուն զարգացման ու հասարակական համերաշխության միակ ու դարերի քննությունը բռնած երաշխիքը:**

Տեղին է հիշել Նեգելի դատողություններն իրավունքի բովանդակության առնչությամբ, երբ շեշտում էր, որ հասկացությունը եւ իրական հարաբերություններում դրա գոյությունը երկու փարբեր բաներ են՝ ինչպես հոգին եւ մարմինը, որոնք միմյանցից բաժան լինել չեն կարող²¹: Ավելին՝ սահմանադրական ընկալումների ու հասարակական իրողությունների միջեւ որոշակի ներդաշնակություն պետք է լինի: Ներդաշնակություն ցանկալիի ու իրականի միջեւ, հանրային ճանաչում գրած ու վարքագծի հիմնարար կանոն դարձած արժեքի ու իրական վարքագծի միջեւ:

Ժողովրդավարական հասարակությունում սահմանադրականության հիմնական նախադրյալներն են. իշխանությունների ընտրովի ներկայացուցչականությունը, դրանց փարանջափումն ու հակակշռումը, իրավունքի գերակայությունը: Իսկ Սահմանադրությունից դեպի սահմանադրականություն փանդ ճանապարհն անցնում է Սահմանադրության նկատմամբ հանրային վերաբերմունքի, Նիմնական օրենքի լեգիտիմության միջով:

Սահմանադրականության հիմնական բաղկացուցիչներն են.

- ժողովրդի համաձայնությունը,
- իրավունքով սահմանափակված իշխանությունը,
- բաց հասարակությունը,
- անձի անձեռնմխելիությունը,
- իրավական նորմերի առկայությունը,
- իշխանությունների փարանջափումը:

Սահմանադրականության երկու փարբերը՝ **ժողովրդավարությունն ու իրավունքի գերակայությունը**, չեն կարող միմյանցից փարանջափվել: **Այն համակարգը, որը մերժողական վերաբերմունք է դրսևորում հանրային իշխանության ժողովրդավարական հիմքի առնչությամբ և չի նախադեսում պետական իշխանության սահմա-**

²¹ Гегель Г. Философия права: Пер. с нем., М., 1990, էջ 59:

նափական հնարավորություն, չի համապատասխանում ժամանակակից Սահմանադրության չափանիշներին: Զարգացման փուլանկյունից սահմանադրականության առնչությամբ սպասումներն ամբողջությամբ կարող են իրականանալ միայն երկու փարբերը համադրող սահմանադրությունների առկայության պայմաններում²²:

Սահմանադրականացումը պետական իշխանության բարեփոխումները պայմանավորող հիմնական փոփոխությունների՝ մասնավորեցման, շուկայական փնտրության, պայմանագրային հարաբերությունների անցման, անքակտելի մասն է, որոնց նպատակն է պետական իշխանությունը դարձնել առավել սահմանափակված իր ազդեցության շրջանակների փուլանկյունից, առավել կենտրոնացած դեպի իր նպատակները, առավել պարասխանափու իր մասնակիցների նկատմամբ և առավել հաշվետու իր քաղաքացիներին: Սահմանադրականացումը պետք է երաշխավորի, որպեսզի հանրային իշխանությունը, իր ցանկացած դրսևորմամբ, իրականացվի ռացիոնալության, համամասնականության չափանիշների հիման վրա և այնպիսի միջոցներով, որոնք նախատեսում են նվազագույն սահմանափակող միջամտություն մարդու հիմնական իրավունքների իրականացմանը²³:

Սահմանադրականությունը, լինելով սահմանադրական մշակույթի արտահայտման ձեռ, սոցիալական հանրության արժեհամակարգային ճանաչողության որոշակի քաղաքակրթական մակարդակի արտահայտություն, պայմանավորված է մի շարք գործոններով.

1. հասարակության զարգացման միտումներով եւ մարդու սոցիալական արժեվորման ասպիճանով,
2. մարդ-հասարակություն փոխհարաբերությունների բնույթով,
3. սոցիալական հանրության արժեհամակարգային առաջնահերթություններով,
4. արտադրական հարաբերությունների զարգացման մակարդակով,
5. մարդու սոցիալական պաշտպանվածության ասպիճանով,
6. հասարակական երեւույթների ու օրենքների իրավափիլիսոփայական ճանաչողության ու ընկալման մակարդակով,
7. հասարակության քաղաքական մշակույթի ու իրավագիտականության ասպիճանով,
8. հասարակական համաձայնության կայացման սոցիալ-քաղաքական նախադրյալների առկայությամբ,
9. պետական իշխանության գաղափարաբանական կողմնորոշումով եւ հասարակության ճակարագրի համար պարասխանափուլության գիտակցման ասպիճանով,

²² “The Twilight of Constitutionalism?”, edited by Petra Dobner and Martin Loughlin, 2010, Oxford University Press, p. 10.

²³ Նույն փեղում՝ էջ 62.

10. համընդհանուր արժեքների ներագդեցության բնույթով եւ ազգային ինքնության որակների հետ դրանց ներդաշնակման աստիճանով ու հնարավորությամբ,
11. սահմանադրական արժեքանության ձեւավորման մակարդակով,
12. սահմանադրական լուծումների բնույթով, դրանց համակարգվածության աստիճանով,
13. սահմանադրական զարգացումների փրամաբանությամբ,
14. հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման աստիճանով ու որակով,
15. համակարգային կայունության էկզոգեն (արտաժին) եւ էնդոգեն (ներժին) գործոնների ազդեցության բնույթով եւ այլն:

Սահմանադրական մշակույթի դրսեւորման կարեւոր բնութագրիչներից է **սահմանադրական իրավագիտակցությունը**: Վերջինս ամենաընդհանուր գծերով ենթադրում է հասարակական հարաբերություններում սահմանադիր նորմերի անհրաժեշտության գիտակցում, դրանց սահմանում, այդ նորմերով ապրելու ու գործելու, դրանք հարգելու ու պաշտպանելու պարաստականություն: Սահմանադրական իրավագիտակցության սուբյեկտ են հասարակության բոլոր անդամները, նրանց փարաբնույթ կազմավորումներն ու ինստիտուտները, **այդ թվում պետությունը՝ ի դեմս պետական իշխանության ինստիտուտների**: Նասարակության անդամների ու պետական ինստիտուտների սահմանադրական իրավագիտակցության միջեւ եղած աններդաշնակությունը **հանգեցնում է սոցիալական անհամաձայնությունների ու պայթյունային հանգուցալուծումների**:

Քաղաքացիական հասարակության հիմնական բնութագրիչներից մեկն էլ այն է, որ **պետությունն առաջնորդվում է հասարակության սահմանադրական իրավագիտակցությամբ, որի հիմքն իրավունքի գերակայության երաշխավորումն է եւ իրավունքով իշխանության սահմանափակումը**:

Պետական իշխանության կարեւորագույն առաքելություններից է սահմանադրաիրավական հարաբերությունների յուրաքանչյուր սուբյեկտի մոտ սահմանադրական այնպիսի իրավագիտակցության ձեւավորումը, որի հիմքում պետք է ընկած լինեն սահմանադրական հիմնարար արժեքների ու սկզբունքների խոր, իմաստավորված ու միասնական ընկալումը, դրանց հետեւողական իրացումը:

Ինչպես նշել ենք, սահմանադրական մշակույթը շարունակական զարգացող երեւոյթ է եւ իրավական, ժողովրդավարական պետության ու քաղաքացիական հասարակության պայմաններում ձեռք է բերում որակապես նոր բնույթ ու բովանդակություն: Վերջինս պայմանավորված է այդ հասարակության մեջ Սահմանադրության ունեցած դերով ու նշանակությամբ: **Նասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացումը ժողովրդավարական քաղաքակրթության կարեւոր ձեռքբերումներից է այն**

առումով, որ նման հասարակությանը բնորոշ են անխտրականությունը, բազմակարծությունը, հանդուրժողականությունը, համերաշխությունը, հարգվում ու երաշխավորվում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, հստակեցվում ու հուսալի պաշտպանվում են իշխանության սահմանները, փիրապետող է դառնում արդարադատությունը:

Նման հասարակության մեջ սահմանադրական մշակույթի հիմնական բնութագրիչներն են դառնում.

1. մարդու տեղն ու դերը հասարակական հարաբերություններում, նրա արժանապատվության ճանաչումն ու հարգումը, իրավունքների եւ ազատությունների երաշխավորումը՝ որպես բարձրագույն արժեք, որպես անմիջական գործող իրավունք,
2. իրավունքով իշխանության սահմանափակումը,
3. իշխանությունների փարանջատումն ու հավասարակշռումը,
4. ժողովրդաիշխանության հաստատումը, իշխանությունների ընտրովիությունն ու վերահսկելիությունը,
5. քաղաքական, փնտեսական ու վարչական ուժի օպտիմալ ապակենտրոնացումը, ազատ փնտեսական մրցակցության երաշխավորումը, գործառնական, կառուցակարգային, նյութական ու սոցիալական անկախությամբ օժտված դատական համակարգի առկայությունը: Սահմանադրականությունը գոյություն չի ունենա այնքան ժամանակ, քանի դեռ այն քվեատուփի մոտից չի տեղափոխվել դատարանի դահլիճ²⁴,
6. ազգային իրավական համակարգի ներդաշնակությունը միջազգային իրավունքի նորմերին ու սկզբունքներին,
7. պետական իշխանության սահմանադրական համակարգում **գործառույթ-ինստիտուտ-իրավասություն շղթայի** դինամիկ ներդաշնակության երաշխավորումը,
8. Սահմանադրության գերակայության ու կայունության ապահովումը:

Սահմանադրությունից՝ սահմանադրականության, ցանկալիից իրականին հասնելու ճանապարհն անցնում է հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման միջով:

Սահմանադրական արդարադատության մարմինների համաշխարհային առաջին խորհրդաժողովն²⁵ առանձնահատուկ կարեւորեց այն խնդիրը, որ շար երկրներում սահմանադրականության հաստատումը նկատելիորեն հետ է մնում սահմանադրական փաստաթղթային այն լուծումներից, որոնք՝ որպես իրավական մտքի ու մարդկային քաղաքակրթության ձեռքբերումներ, հաճախ ընդօրինակվելով, չեն դառնում փոխադրվող կոնկրետ հասարակության արժեքային համակարգի օրգանական բաղադրարարը: Իսկ երկրորդ

²⁴ The Constitution in 2020. Edited by Jack M. Balkin, Reva B. Siegel, Oxford University press, 2009, p. 149.

²⁵ Տեղի է ունեցել 2009թ. հունվարի 22-25-ը Կեյպտաունում (Նարավաֆրիկյան Նանրապետություն):

խորհրդաժողովի²⁶ հիմնական եզրահանգումը՝ արդի մարտահրավերներին համարժեք սահմանադրական մշակույթի անհրաժեշտության փաստումը դարձավ:

Գլխավոր խնդիրը՝ մի շարք կոնկրետ հարցերի ճշգրիտ պատասխանը գտնելն է: Նախ. որո՞նք են նոր հազարամյակում մարդկությանը ներված մարտահրավերները, որոնք կարող են սահմանադրաիրավական նորովի լուծումներ պահանջել: Երկրորդ՝ ի՞նչ առանձնահատկություններ ունեն այդ մարտահրավերները վերափոխվող հասարակական համակարգերի համար եւ ինչպիսի յուրահատուկ լուծումներ են պահանջում: Երրորդ՝ որո՞նք են սահմանադրաիրավական հեղափոխության գարգացումների արժեհամակարգային հիմքերն ու հիմնական միտումները:

Միջազգային հանրային-իրավական զարգացումների փարբեր ծալքերի համեմատական վերլուծությունը, աշխարհում ընթացող համակարգային նոր կարակիզմները վկայում է, որ հիմնական գործոնները, որոնք բնորոշ են նոր հազարամյակի հասարակական կարգին եւ, մեր կարծիքով, թելադրում են նորովի լուծումներ, ամենաընդհանուր գծերով հանգում են հետեւյալներին.

1. նախորդ դարավերջի հասարակական բացասական էներգիայի կուտակումներն ու համակարգային փլուզումներն առաջ են բերել հասարակական կեցության այնպիսի վիճակ, որին բնորոշ են անկայունությունը, անորոշությունը, արժեհամակարգային շփոթը, իռացիոնալի ու «միջակության» ակտիվացումը, ինչպես նաեւ հասարակական փարբնույթ գործընթացների աննախադեպ միջազգայնացումը,

2. Կրակային, տեղեկարկական, իրավական գոբալացումն ու սոցիալական հանրությանը վերաբերող շարք արժեքների ունիվերսալացումը հասարակական ինտեգրման որակապես նոր իրավիճակ են ստեղծել, երբ կազմավորվում են նախադեպը չունեցող միջազգային համակցություններ եւ ներպետական գործընթացների վրա աննախադեպ է դառնում էկզոգեն գործոնների ազդեցությունը,

3. նոր իրականության բնորոշ առանձնահատկություններից է եւ այն, որ էապես խզվել են սահմանները ներպետական ժողովրդավարական համակարգերի եւ վերպետական կրակային հարաբերությունների միջեւ²⁷,

4. միջազգային առումով ժողովրդավարական զարգացումները, մի կողմից, պահանջում են գործակցության, իրավակարգի պաշտպանության, համակարգային ներդաշնակության ու կայունության նոր մակարդակ ու որակ, մյուս կողմից՝ առաջացել է լուրջ հա-

²⁶ Տեղի է ունեցել 2011թ. հունվարի 16-18-ին Ռիո դե ժանեյրոյում (Բրազիլիա):

²⁷ Ինչպես իրավացիորեն նշում է պրոֆեսոր Էրնստ Ուրիխ ֆոն Վայցզեկերը, նման պայմաններում, երբ ժողովրդավարությունը ներփակվում է ազգային-պետական սահմաններում, իսկ կրակային հարաբերությունները վերպետական բնույթ ունեն, պետք է խոսել ժողովրդավարության զարգացման նոր փուլի՝ համաշխարհային ժողովրդավարության անհրաժեշտության մասին (Deutschland, 2002, թիվ 4, օգոստոսեպրեմբեր):

կասություն ներպետական հարաբերություններում ժողովրդավարության արմատավորման եւ միջպետական հարաբերություններում ուժի թելադրանքի միջև²⁸,

5. նման իրավիճակում դժվարանում է նաեւ միջազգային ֆինանսապետական ճգնաժամերի հաղթահարումը, որը ներկայումս համակարգային, խոր վերարտադրական ճգնաժամի բնույթ է սպացել, եւ դրա հաղթահարման ուղղությամբ արվող քայլերը դեռեւս համարժեք չեն առկա մարտահրավերներին,

6. որպէս ընդհանուր միտում՝ հասարակական հարաբերություններում թուլանում էր պետության կարգավորիչ դերը²⁹: Սակայն համաշխարհային ֆինանսական եւ փոփոխական ճգնաժամը, որն ավելի խոր արժեհամակարգային բնույթ ունի, թելադրեց մտրեցման նոր փիլիսոփայություն՝ էքսպրեմալ իրավիճակներում անհնարին է հասնել կայունության առանց պետության ակտիվ միջամտության,

7. քաղաքացիական հասարակության կայացումը եւ իրավական, ժողովրդավարական պետության ստեղծումը դարձել են համընդհանուր իդեալ: Առավել հրապարակ է դառնում ունիվերսալիզմի եւ ազգային առանձնահատկությունների հաշտեցման խնդիրը: Միաժամանակ, ներդաշնակման փոխարեն էլ ավելի են սրվում արժեհամակարգային հակասություններն ազգակենտրոն եւ անձնակենտրոն պետական-հասարակական համակարգերում, իսկ «էթնոս» եւ «դեմոս» հասկացությունները սահմանադրաիրավական հարաբերություններում նորովի վերաիմաստավորման խնդիր ունեն,

8. մարդկային հանրությունը, մի կողմից, հոգեւոր-մշակութային հանրությունից աստիճանաբար դառնում է մերկանփիլ սպառող հանրություն, մյուս կողմից՝ կրոնը, հոգեւոր ոլորտը մարդուն աստվածային արժեքներով ապրեցնելու էական դերակատարությունից հեռանալով՝ վեր են ածվում ձեւական, մարդուն խորթացած ինքնամփոփ ներեկեղեցական երեւոյթի: Բացի դրանից, ազատ շուկայի ծավալման եւ փոփոխական գլոբալ մրցակցության պայմաններում բարոյական նորմերը կորցնում են հասարակական հարաբերությունների կարգավորչի ու խթանիչի իրենց նախկին դերը,

²⁸ Նապոլեոնական է 2003թ. ապրիլի 12-ին Սանկտ-Պետերբուրգում հրավիրված՝ «Խաղաղություն, անվտանգություն, միջազգային իրավունք. հայացք ապագային» թեմայով միջազգային կոնֆերանսում Ֆրանսիայի Նախագահ Ժակ Շիրակի արտահայտած միտքն առ այն, որ «Միջազգային քաղաքականությունը, որը կառուցված է ժողովրդավարական արժեքների վրա, պետք է խարսխվի անվիճելի կոլեկտիվ նորմերի վրա եւ, դրա հետ մեկտեղ, անհրաժեշտ է հիմնել միջազգային արդարադատական համակարգ, որը կոչված կլինի այդ իրավական նորմերին լիակատար ուժ հաղորդել: Ոչ մի միջազգային կարգ, որը միտված է շարունակական հեռանկարին, չի կարող հիմնված լինել ուժի փրամաբանության վրա»: (Տե՛ս // Правоведение, 2003, N 5, էջ 8):

²⁹ Դա վերաբերում է ինչպես փոփոխական ոլորտին, նույնպես եւ հանրային կառավարման բազմաթիվ հարցերի: Ինչպես շեշտում է պրոֆ. Յու. Ա. Տիխոմիրովը, հանրային իշխանության ժողովրդավարական հիմքերի ամրապնդումն ու հասարակական ինքնակառավարման գործուն համակարգի արմատավորումն անհրաժեշտ նախադրյալներ են ստեղծում երկրի կառավարմանը քաղաքացիների մասնակցության իրավունքն առավել ամբողջական ու լիարժեք իրացնելու համար (տե՛ս Ю.А. Тихомиров - О модернизации государства // Журнал российского права. 2004, N 4, էջեր 3-16):

9. հարստության եւ աղքատության մկրատը հասել է բեւեռացման այնպիսի սահմանագծի, երբ դրանք պարզապես անհամարելի են դառնում³⁰: Նամամարդկային չարիք են դարձել թմրամոլությունն ու ահաբեկչությունը: Վերջինիս աննախադեպ ծավալումն ունի Կենտրոնական, սոցիալական, քաղաքական դրոշմապարճառներ եւ հակադրվում է արժեքների այն համակարգին, որը ներկայումս ընկած է քաղաքացիական համաձայնությամբ ժողովրդավարական հարաբերությունների հաստատման հիմքում³¹,

10. մարդու արժանապատվությունը, նրա իրավունքները դառնում են միջազգային իրավահարաբերությունների օբյեկտ: Մարդկությունը նոր հազարամյակ թեստիստեց՝ «վշտելով» իրավունքի ընկալման ու դրա պաշտպանության ազգային կաղապարները, եւ մարդու իրավունքների պաշտպանության հարցը դարձավ վերաբերական երեւոյթ,

11. էապես փոխվում են միջազգային իրավունքի տեղն ու դերը միջպարական իրավական համակարգում: Միաժամանակ, ավանդական իրավական համակարգերի փառքերություններն առավել հարաբերական են դառնում: Եվրոպական մայրցամաքային իրավական համակարգում նախադեպը դառնում է իրավունքի կարեւոր աղբյուր, իսկ մարդու իրավունքները, անկախ ազգային սահմաններից, միջազգային պաշտպանության օբյեկտ են դառնում: Նախապես նաեւ փորձեր են արվում ժողովրդավարության «արտահանման» ուղղությամբ՝ առանց բավարար չափով հաշվի առնելու դրա գոյության համար անհրաժեշտ կենսամիջավայրի սպեղծման կարեւորությունը,

12. սառը պատերազմի ավարտից հետո ու հետհամայնավարական փարածքում ժողովրդավարական զարգացումների պայմաններում փնտրվում են միջազգային հավասարակշռության նոր հենակետեր: Աշխարհը երկբեւեռ համակարգից դարձել է անկայուն միաբեւեռ համակարգ՝ բազմաբեւեռի վերածելու իրական միտումներով: Մի կողմից, միջազգային համակարգային կայունության հենակետերը դեռեւս հստակեցման գործընթացում են, մյուս կողմից՝ գոյություն ունեցող եւ այդ նպատակին ծառայող միջազգային ինստիտուտները կորցնում են իրենց նախկին տեղն ու դերը,

13. համամարդկային գործակցության նոր խնդիրներ են ի հայտ եկել: Մարդկությունը վաղուց սպեղծել է ինքնառնչացման բավարար նախադրյալներ, եւ պարահա-

³⁰ Նորեյյան մրցանակի դափնեկիր, ԱՄՆ-ի Նախագահի նախկին խորհրդական, Կենտրոնական ժողովրդավարական համակարգի միանգամայն ճշմարտացի է՝ ընդհանրացնելով, որ նման բեւեռացման պարճառը Կենտրոնական զոնայից սխալ ընթացք է ծայրահեղացված լիբերալիզմն է: Մարդկության զարգացման նպատակը չէ հարստությունը փոքրաթիվ անհատների ձեռքին կուտակելը՝ համարաբար աղքատության պայմաններում: Յուրաքանչյուր Կենտրոնական ձեռնարկ պետք է գնահատվի նաեւ իր սոցիալական հետեւանքների պետականությանից («Գլոբալացման սրվերում», Deutschland, 2002, թիվ 4, օգոստոս-սեպտեմբեր):

³¹ Ինչպես արդարացիորեն նշել են Ֆրանսիայի սահմանադրական խորհրդի նախկին անդամ, պրոֆեսոր Ժակ Ռոբերթը, Իռլանդիայի գերագույն դատարանի անդամ Ֆրենսիս Մերֆին, Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի իրավական հարցերի եւ մարդու իրավունքների հանձնաժողովի անդամ Միշել Յունոն, Ավստրիայի գերագույն դատարանի նախագահ Էվրին Ֆելցմանը եւ այլք՝ «Ահաբեկչության դեմ պայքարում նպատակահարմարության շահերի եւ մարդու իրավունքների միջեւ հաշվեկշռի պահպանումը» վերաբերությամբ իրենց ելույթներում՝ ներկայացված Ստրասբուրգում 2002 թ. մայիսին հրավիրված միջազգային դատական փաստերորդ կոնֆերանսում, վերջին հաշվով, **ահաբեկչության դեմ պայքարը հանգում է այն իդեալների հաղթանակի ապահովմանը, որոնք ընկած են ողջ հանրության սոցիալական համաձայնության հիմքում:**

կանության գործոնը կամ բնական աղետները կարող են այդ հավանական հնարավորությունը դարձնել իրական: Առավել քան հրապապ է դարձել նաև համամոլորակային վրանգների դեմ գործակցաբար հանդես գալու անհրաժեշտությունը,

14. գիտարեխնիկական մտքի թռիչքը, տեղեկարկական ներկա հնարավորությունները, ընդհուպ տեխնիկական կամ օրգանական արհեստական մարդու ստեղծման փորձարկումները թելադրում են ընդհանուր արժեհամակարգային նոր մոտեցումներ:

Թվարկումների ցանկը կարելի է շարունակել, սակայն նշվածն էլ բավական է համոզվելու համար, որ այս համարեքստում պետք է դիտարկվեն բոլոր այն հիմնահարցերը, որոնք ներազգային ու միջազգային հոլովություն առնչվում են հասարակության կայուն ու ներդաշնակ զարգացման խնդիրներին³²: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է շեշտել, որ նշված երևույթները նոր չեն ու մեկեն չհայտնվեցին: Պարզապես դրանք ծավալվելով՝ նոր որակ ու ազդեցության բնույթ են ձեռք բերել՝ դրանից բխող հետևանքներով:

Նոր հազարամյակում սահմանադրականությանն սպառնացող վրանգների վերլուծության առումով, մեր կարծիքով, ուշադրության արժանի են նաև ՌԴ ՄԴ նախագահ, պրոֆեսոր Վ. Զորկինի ընդհանրացումները, համաձայն որոնց՝ նա այդ սպառնալիքների շարքում, մասնավորապես, առանձնացնում է³³.

1. աշխարհակարգի Վեստֆալյան համակարգի վրա հարձակումները³⁴ եւ ցանցային կառավարման սկզբունքների արմատավորումը գլոբալ խնդիրների լուծման գործում,

2. նոր մարտահրավերների ու վրանգների պայմաններում՝ դրանց դեմ պայքարի համարեքստում մարդու սահմանադրական իրավունքների նկատմամբ ուրնձգությունները, այդ իրավունքների ուրնահարման «օրինականացումը»՝ ահաբեկչության դեմ պայքարի շրջանակներում,

3. երրորդ սպառնալիքը կապված է «սոցիալական պետության» սահմանադրական սկզբունքի իրացման հիմնահարցի հետ³⁵,

³² Ի դեպ, միջազգային պրակտիկայում հաճախ են հանդիպում արդարացի քննադատություններ այն առնչությամբ, որ պատմական զարգացումների ներքին փրամաբանությունը, նոր իրողությունները, հազարամյակի մարտահրավերներն անհրաժեշտ ու բավարար խորությամբ չեն ուսումնասիրվում ու հաշվի առնվում: Դրանք ավելի շար դարձել են մակերեսային շահարկումների կամ քաղաքական սակարկությունների առարկա: Մասնավորապես տե՛ս Brands M. The Obsolescence of Almost All Theories Concerning International Relations // *European Review*. 1998. 6(3).

³³ В. Зорькин — Роль Конституционного суда в обеспечении стабильности и развития Конституции // Конституционное правосудие, 2004, N2, էջեր 15-28, ինչպես նաև՝ Зорькин В.Д. - Об угрозах конституционному строю в XXI веке и необходимости проведения правовой реформы в России // *Журнал российского права*, 2004, N6, էջեր 3-17:

³⁴ Խոսքը վերաբերում է 1648թ. ստորագրված Վեստֆալյան համաձայնագրերին, որոնք հանդիսացան այն քաղաքական ու իրավական հիմքը, համաձայն որի պետությունն է սոցիալական հանրության կազմակերպման ու միջազգային հարաբերությունների հիմնական ինստիտուտներ, իսկ այդ համակարգի հիմքը պետության ինքնիշխանության սկզբունքն է:

4. չորրորդ սպառնալիքը պայմանավորված է իրավական բարեփոխումների դանդաղ ընթացքի կամ դրանց բացակայության հետ, որը հատկապես վերաբերում է անցումային համակարգերին:

Նեդինակի այս դիտարկումները փիպական են վերափոխվող երկրների համար եւ առավել հետաքրքրություն են ներկայացնում այս երկրների միջազգային ինտեգրման փեսանկյունից: Միաժամանակ, վերջին փաստանյակներում միջազգայնացման նոր երեւոյթներն առավել ակտիվ դրսեւորվեցին հատկապես Եվրոպայում, որտեղ միասնական շահերի վրա խարսխված փնտեսական, քաղաքական, հումանիտար եւ, ընդհանրապես, արժեհամակարգային համագործակցությունը բերեց վերապահական գործակցության այնպիսի որակի, երբ ստեղծված միասնական փնտեսական, իրավական, կառուցակարգային բազան միանգամայն օրինաչափորեն օրակարգային է դարձնում նաեւ վերապահական Սահմանադրության ստեղծման անհրաժեշտությունը: Սա արդեն իրավական գլոբալացման բոլորովին նոր որակ է, առայժմ բնորոշ միայն Եվրամիությանը: Այսուհանդերձ, **վերապահական իրավակարգը՝** իր բնորոշ գծերով ու ակտիվ ներագդեցության լիցքով, գնալով փիրապետող է դառնում ողջ աշխարհում:

Նասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման հիմնական դժվարություններից մեկն այն է, որ առաջանում է որոշակի հակամարտություն ընթացիկ եւ մնայուն քաղաքական շահերի ու կողմնորոշումների միջեւ: Որպես դրա հետեւանք՝ փարակերպ են ընկալվում, մեկնաբանվում եւ իրացվում հիմնարար սահմանադրական արժեքները: Նատկապես, այսպես կոչված, մոդելային սահմանադրական դոկտրինաների պայմաններում, սահմանադրական դրոյթների մեկնաբանումը գլխավորապես ընթացիկ քաղաքական առաջնահերթությունների հարթությունում հանգեցնում է նրան, որ անջրպետ է առաջանում սահմանադրական արժեքանության եւ հանրային կյանքում դրա իրական դրսեւորման միջեւ:

Ներտւոյթունն այն է, որ քաղաքականության եւ սահմանադրականության հիմնահարցը պետք է քննարկման առարկա դառնա ոչ թե այդ երկու երեւոյթների մեկուսի, մեխանիկական համադրման հարթությունում, այլ հստակ պարճառաւետեւանքային կապի մեջ: Իրավական, ժողովրդավարական պետությունում քաղաքականությունն ինքը պետք է լինի սահմանադրական, բիսի կենսագոյի այն հիմնարար արժեքներից ու սկզբունքներից, որոնք հասարակական համաձայնությամբ դարձել են վարքագծի հիմնարար կանոն: Քաղաքականությունը միջոց ու հնարավորություն է հանրությանը կողմնորոշելու արժեհամակարգային ընտրություն կատարելու մեջ: Այն կատարելուց հետո

³⁵ Նեդինակը նկատի ունի հասարակության մեջ սոցիալական հանդուրժողականության որոշակի միջավայրի ձեւավորման անհրաժեշտությունը՝ շեշտելով, որ սոցիալական պետության բացակայությունը իրավական պետության փլուզման պարճառ կարող է դառնալ:

քաղաքականությունն ստանում է իր բնական սահմանափակման սահմանները՝ դրսևորվելու միայն ու միայն սահմանադրական ժողովրդավարության շրջագծում:

Սահմանադրությունը պետք է ընկալվի ընթացիկ քաղաքականությունից անկախ: Սահմանադրության մնայուն ուժը պայմանավորված է դրա նկատմամբ հասարակության վերաբերմունքով եւ, որպես օրենք, դրա լեգիտիմությամբ աստիճանով³⁶: Սահմանադրության հեղինակությունն է սահմանադրականացման երաշխիքը: **Իսկ ներկա հազարամյակի իրողությունների պայմաններում հասարակական կայունության գլխավոր երաշխիքը սահմանադրականության հաստատումն է:**

³⁶ The Constitution in 2020. Edited by Jack M. Balkin, Reva B. Siegel, Oxford University press, 2009, p. 25-26.